

Draudžiamieji ženklai ir viešosios erdvės kontrolė Kazachstane

DIANA JANUŠAUSKIENĖ

Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos institutas, A. Goštauto g. 9, 01108 Vilnius, Lietuva
El. paštas diana.janusauskiene@lstc.lt

Šiame straipsnyje, remiantis 2019–2022 metais atliktu empiriniu tyrimu Kazachstane, analizuojamas vienas negatyvios formalios socialinės kontrolės instrumentų – nepažeidautiną individų ir socialinių grupių elgesį viešosiose erdvėse draudžiantys ženklai. Tyrime taikyta etnografijos ir vizualios sociologijos metodologinės priegijos: stebėjimas nedalyvaujant ir viešųjų erdvių bei jose esančių draudžiamųjų ženklų fiksavimas pasitelkiant fotografavimą. Straipsnyje pristatomi ir analizuojami vizualūs duomenys – fotografijos. Ši analizė papildoma stebėjimo nedalyvaujant įžvalgomis. Teigiama, kad kasdienį gyvenimą viešosiose erdvėse reglamentuojančių mikrolygmens formalių taisyklių gausa rodo patriarchalinį nepasitikėjimu grįstą valdžios ir žmonių santykį, o griežtas viešosios erdvės estetikos kanonas gali būti interpretuojamas kaip sovietmečio tradicijų tąša bei režimo legitimumo įtvirtinimo priemonė.

Raktažodžiai: viešieji draudžiamieji ženklai, formali negatyvi socialinė kontrolė, Kazachstanas

ĮVADAS

Elgesio viešojoje erdvėje socialinę kontrolę tyrinėjantys mokslininkai sutaria, kad viešieji ženklai yra tapę neatsiejama urbanistinės erdvės funkcionavimą užtikrinančia priemone (Sonda, Coletta, Gabbi 2010) ir svarbiu socialinio gyvenimo kultūriniu konstruktu. Vieni viešieji ženklai informuoja, nukreipia, padeda susiorientuoti nepažįstamoje vietoje, įspėja apie pavojų, kiti – kontroliuoja judėjimą ir eismą, dar kiti – draudžia tam tikrus veiksmus ar kitaip riboja individų ir socialinių grupių elgesį viešosiose erdvėse. Bet kuriuo atveju, visi šie ženklai yra formalios socialinės kontrolės instrumentas, kurio funkcija yra socialinės tvarkos ir stabilumo palaikymas.

Viešieji ženklai kaip mokslinio tyrimo objektas domina daugelio sričių mokslininkus. Tiriama ženklų simbolinė prasmė, jų įvairovė, formos ir funkcijos, dizaino ypatumai, geografinis išsidėstymas, funkcionalumas, istorinis vystymasis, tekstinių ženklų vertimo į kitas kalbas ypatumai, taip pat veiksniai, lemiantys ženklų turinį ir formą bei patį jų buvimą ar nebuvimą faktą ir daugelis kitų dalykų. Tyrimai apima pačius įvairiausius ženklus: nuo ženklų Paryžiaus metro stotyse (Denis, Pontille 2010), viešųjų ženklų Kairo gatvėse (Mohsen, Sicklinger 2017), vietovių riboženklų Lenkijoje (Adamus-Matuszyńska, Dzik 2017) iki tualetų ženklų Graikijoje (Pantouvaki 2011). Ženklų tyrimai taip pat atlieka ir taikomąją funkciją. Remiantis surinktais duomenimis, koreguojami viešųjų erdvių ženklinimai (Denis, Pontille 2010), turistinėse vietose

esančių ženklų turinys modifikuojamas, atsižvelgiant į kultūrinius skirtumus ir vartojamą kalbą (Susini, Sujaya, Ana 2021; Soucup 2016). Ženkilai yra ir istorinių tyrinėjimų objektas, neretai tampantis muziejų eksponatais. Tokio muziejaus pavyzdys yra vienintelis Jungtinėse Amerikos Valstijose esantis „The American Sign Museum“, sukaupęs ženklų kolekciją, apimančią laikotarpį nuo XIX a. pabaigos iki XX a. 7-ojo dešimtmečio (Auffrey 2022).

Lietuvoje dauguma tyrimų, kuriuose nagrinėjami ženklai, yra atliekami rinkodaros arba dizaino srityse. Miesto sociologijos ar socialinės geografijos tyrėjai ženklais domisi rečiau. Šiuo straipsniu siekiama suaktyvinti sociologinius viešųjų ženklų tyrinėjimus, praplečiant Lietuvos sociologijos tyrinėjimų lauką ir kartu išplečiant geografinę empirinių tyrimų aprėptį.

Šiame straipsnyje pristatomas autorės 2019–2022 metais Kazachstane vykdytas empirinis tyrimas, kuriame buvo analizuojamas vienas iš negatyvios formalios socialinės kontrolės instrumentų – nepageidautiną individų ir socialinių grupių elgesį viešosiose erdvėse draudžiantys ženklai. Straipsnyje siekiama iširti ir suprasti, kokios elgesio rūšys atsiduria draudžiamo elgesio sąrašė ir kokių pavidalu tokie draudimai yra iškomunikuojami visuomenei, naudojant draudžiamuosius viešuosius ženklus.

Tyrime taikyta etnografijos ir vizualios sociologijos metodologinės priegijos: stebėjimas nedalyvaujant ir viešųjų erdvių bei jose esančių draudžiamųjų ženklų fiksavimas pasitelkiant fotografavimą. Dažniausiai etnografinio tyrimo metu tyrėjas ilgą laiką praleidžia gyvendamas kitoje kultūroje ir aprašo ją kaip stebėtojas arba dalyvis. Šis tyrimas yra būtent tokio ilgalaikio gyvenimo kitoje kultūroje rezultatas – jis buvo atliekamas autorei gyvenant Kazachstane. Tyrimas prasidėjo 2019 metų rudenį, prieš prasidedant COVID–19 pandemijai, ir su pertraukomis tęsėsi iki 2022 metų pavasario. Tyrimui buvo pasirinktas stebėjimo nedalyvaujant ir vizualios etnografijos metodas, tiriamus objektus ir situacijas stebint ir fiksuojant iš šalies. Toks tyrimo metodas buvo naudojamas sąmoningai, atsižvelgiant į ribotas sociologinių tyrimų galimybes esamoje šalyje. Stebėjimo metu buvo fiksuojamas individų kasdienio gyvenimo elgesys viešosiose erdvėse susitelkiant į individų elgesį erdvėse, kuriose yra viešieji tam tikrą elgesį draudžiantys ženklai, tačiau taip pat buvo stebimos erdvės, kuriose draudžiamųjų ženklų nebuvo. Jei susiklostydavo tinkamos sąlygos, stebėjimo metu buvo klausomasi, ką žmonės kalba. Kazachstane, ypač didžiuosiuose miestuose, rusų kalba tarpusavyje dažnai kalba ir etniniai kazachai, todėl toks stebėjimo būdas klausantis buvo įmanomas. Tyrimo metu taip pat buvo stebimos pačios erdvės, fiksuojami kanoninės estetikos elementai (dažyta žolė, parko medžių kamienų balinimas ir pan.), fiksuojamos draudžiamųjų ženklų išdėstymo erdvėse schemas, ženklų matomumas žvelgiant iš skirtingų perspektyvų, ženklų ir erdvių proporcijos. Stebėjimo duomenys buvo dokumentuojami laisva forma autorės pildomuose aprašomuosiuose ir analitiniuose lauko tyrimų užrašuose. Tiek stebėjimas nedalyvaujant, tiek draudžiamųjų ženklų ir viešųjų erdvių fotografavimas buvo atliekamas spontaniškai, „tyrimo režimą įjungiant“ tik susidūrus su tiriamu fenomenu. Toks spontaniškas stebėjimo būdas yra įmanomas tik tuomet, kai tyrimas vyksta kelerius metus, nėra apribotas išteklių ir nėra nulemtas iš anksto numatytame detalajame plane. Tokiame tyrime visa autorės patirtis gyvenant šalyje tampa tyrimo kontekstu, o autoetnografija – pagalbinis duomenų interpretacijos metodu.

Empirinis tyrimas apima kelis Kazachstano miestus: sostinę Astaną (tyrimo metu – Nursultaną), šalies pietuose esantį Turkestaną, Kaspijos jūros uostamiestį Aktau bei šiauriau sostinės nacionaliniame parke esantį Burabajų (anksčiau – Borovojė) (žr. 1 pav.). Plati empirinio

* 2019–2022 metais Kazachstano sostinės Astana pavadinimas buvo pakeistas į Nursultaną, taip pagerbiant pirmąjį Kazachstano prezidentą Nursultaną Nazarbajevą, šalį valdžiusį nuo 1990 iki 2019 metų.

1 pav. Vietovės Kazachstane, kuriose buvo vykdomas empirinis tyrimas.

Žemėlapis iš <https://stock.adobe.com/search?k=kazakhstan+map>

tyrimo geografinė aprėptis yra svarbi dėl kultūrinių, socialinių ir ekonominių Kazachstano regionų skirtumų bei socialinės demografinės gyventojų sudėties.

Per visą tyrimo laiką buvo sukaupta daugiau kaip 200 fotografijų, iš kurių tik labai maža dalis yra pristatoma šiame straipsnyje. Tyrimo metu fiksuota daugybė ženklų, kurie buvo arba pavieniai ir kitur jų aptikti nepavykdavo, arba tai būdavo to paties šablono ženklai, matomi įvairiausiame ir to paties miesto, ir kitų miestų erdvėse. Laikantis tyrimų etikos principų, tiek renkant duomenis, tiek juos analizuojant ir interpretuojant buvo siekiama, kiek tai yra įmanoma, laikytis objektyvumo ir vengti etnocentriškų ir vakarietiško centriškų vertinimų. Duomenys buvo analizuojami pasitelkiant lauko tyrimų užrašų analizę bei vizualių dokumentų (fotografijų) analizę. Realistinės paradigmos požiūriu, fotografijos yra traktuotinos kaip realybės reprezentacija ir neginčytinas reiškinių ar įvykių tikrumo įrodymas. Semiotikos požiūriu, nuotraukos ir kiti vaizdai gali būti suvokiami kaip tekstas, kuris analizuojamas siekiant suprasti kultūrinį užfiksuotų vaizdų reikšmingumą, ideologinę prasmę bei įvairias kitas žinutes, užkoduotas vaizduose (Knowles, Sweetman 2004: 5–6). Pristatant tyrimo duomenis remiamasi abejomis šiomis tradicijomis.

SOCIALINĖS KONTROLĖS FORMOS

Bendriausia prasme socialinė kontrolė yra apibrėžiama kaip procesas, reguliuojantis individų ir socialinių grupių elgesį. Socialinė kontrolė visuomenėje įtvirtinama įvairiais metodais: nuo įtikinėjimo ir gėdinimo, dažniau taikomo mažose socialinėse grupėse, kuriose yra glaudus individų ryšys, iki griežtų taisyklių, įstatymų, sankcijų, nuobaudų ir prievartos didelėse socialinėse grupėse. Socialinė kontrolė gali būti formali ir neformali, pozityvi ir negatyvi, tačiau visais atvejais siekiamybė yra socialinės tvarkos palaikymas. Formali socialinė kontrolė siejama su formalizuotomis taisyklėmis ir įstatymais, o tradicijos, papročiai, socialinės normos ir vertybės – tai neformalios socialinės kontrolės pagrindas. Vis dėlto, tenka pripažinti, kad

sutarimo, jog papročiai yra svarbus socialinę kontrolę modernioje visuomenėje užtikrinantis veiksnys, nėra. Papročių svarbą modernioje visuomenėje kritikavę mokslininkai, tokie kaip Edwinas M. Lemertas, pabrėžė, kad papročiai kaip visuomenės dėsnius paaškinantis veiksnys buvo aprašytas tiriant XIX amžiaus agrarines visuomenes ir todėl nėra tinkamas modernių visuomenių aiškinimui (Lemert 1942: 399).

Pozityvios formalios socialinės kontrolės atveju yra skatinamas pageidautinas elgesys, o negatyvios kontrolės atveju – draudžiamas nepageidautinas elgesys. Negatyvi kontrolė sistemiskai veikia individų kasdienį gyvenimą ir apriboja jų laisves bei pasirinkimo galimybes. Svarbus negatyvios socialinės kontrolės bruožas yra tas, kad tam tikras elgesys pažymimas etikete, apibrėžiant jį kaip nepageidautiną, draudžiamą ir deviantinį, nukrypstantį nuo normos.

Svarbu atkreipti dėmesį, kad bet kuriuo socialinės tvarkos užtikrinimo socialinės kontrolės priemonėmis atveju labai svarbus vaidmuo tenka individo savikontrolei. Šį ryšį vienas pirmųjų aprašė simbolinės sąveikos teorinės krypties atstovas amerikiečių sociologas George'as Herbertas Meadas (1925). Savikontrolė gali pasireikšti kaip socializacijos metu perimtas elgesys ir gali kilti tiek iš neformaliu būdu užtikrinamos socialinės tvarkos ramsčių (pavyzdžiui, vertybių sistemos), tiek iš formaliu būdu diegiamos taisyklių sistemos, už kurios nesilaikymą yra numatytos nuobaudos. Individas verčiamas modifikuoti savo elgesį pagal pageidautino elgesio standartus ir yra gąsdinamas įvairiomis nuobaudomis, kurios yra numatytos už taisyklių nesilaikymą. Vis dėlto, individai ir socialinės grupės ne visada yra linkę atsižvelgti į visus jiems formaliai adresuojamus socialinio elgesio apribojimus. Taip susiformuoja „taisyklių laužymo taisyklės“. Kad elgesio taisyklių žinojimas nebūtinai lemia patį elgesį, patvirtina ir šiame straipsnyje pristatomo empirinio tyrimo duomenys.

Politinio režimo tipas yra vienas svarbiausių veiksnių, lemiančių kasdienio gyvenimo viešosiose erdvėse formalios socialinės kontrolės apimtį ir pobūdį. Nedemokratinėms šalims labiau yra būdinga negatyvi kontrolė, kai elgesys viešojoje erdvėje yra kontroliuojamas draudimais.

VIEŠIEJI ŽENKLAI

Viešieji ženklai, kaip terminas, apibrėžiantis viešojoje erdvėje esantį vaizdą ir tekstą, skirtą visuomenei informuoti, yra nusistovėjusi sąvoka, tačiau nėra vienintelė, naudojama šiam reiškiniui aprašyti. Mokslinėje literatūroje galima aptikti sąvokų, kurios naudojamos tik vaizdo arba tik teksto ženklu žymėti. Gali būti vartojamos tokios sąvokos kaip „vizualiniai ženklai“ arba tokie terminai kaip prancūzų filosofo Pierre'o Legendre'o pasiūlyta „nograma“, fiksuojanti perteikiamas taisykles pasitelkus vaizdus (Siniscalchi 2019: 151). Taip pat vartojamas ir „viešųjų užrašų“ terminas, skirtas viešojoje erdvėje esantiems tekstiniais ženklu žymėti. Informacinių viešųjų užrašų gali būti įvairių, tai – „miestų, gyvenviečių, kaimų ir gatvių pavadinimai, topografiniai ženklai, teikiamų paslaugų aprašymas, šūkliai ant langų ir pastatų sienų, iškabos, įvairiomis formomis pateikiama reklama, etiketės prekybos ar paslaugų teikimo vietose su prekės ar paslaugos aprašymu“ (VKI 2021: 2). Viešieji užrašai naudojami ir kaip socialinės kontrolės užtikrinimo priemonė, tad jais galima ne tik informuoti, bet ir drausti.

Viešieji ženklai yra neatsiejamas urbanistinių erdvių funkcionavimo užtikrinimo elementas, o miestai yra sudaryti iš semiotinių kraštovaizdžių (Denis, Pontille 2010). Viešieji ženklai – tai tarsi erdvės langai (Susini, Sujaya, Ana 2021), atveriantys erdvę, arba ją tik praveriantys tinkamai besielgiantiems, o gal ir visai uždarantys patekimą į ją.

Elgesį viešojoje erdvėje reglamentuojantys ženklai gali būti tiek vaizdiniai, tiek tekstiniai, tiek mišrūs, kai ženkle yra naudojami ir vaizdai, ir tekstas. Taigi, informacija gali būti perduodama tekstu (tekstinę ženklą žinutę reikia perskaityti) arba vaizdu (vaizdinę žinutę reikia pamatyti ir suprasti). Ženkluose gali būti panaudoti ir abu informacijos perdavimo būdai – tiek tekstas, tiek vaizdas. Vis dėlto, kaip rodo tyrimai, vaizdas daugeliu atvejų yra paveikesnė taisyklių pateikimo forma, taip pat vaizdu galima perduoti informaciją, kuri sunkiai užrašoma tekstu (Goodrich 2014; Siniscalchi 2014). Vaizdinė informacija suvokiama greičiau, nors nebūtinai yra suprantama vienodai. Ypač tai pasakytina apie kitos kultūros ženklų suvokimą, kada iškyla etnocentriško vertinimo pavojus. Taip pat keblumų suprantant ženklus gali kilti ir dėl kalbos, kuria yra perduodama ženklų tekstinė žinutė. Ši problema dažnai sprendžiama tekstą rašant keliomis kalbomis.

E. Scotto Gellerio ir bendraautorių tyrimai praėjusio amžiaus 7-ajame ir 8-ajame dešimtmėčiais rodo, kad ženklai efektyviausi tada, kai yra labai arti veiksmo vietos, kurioje ir norima kontroliuoti elgesį, kai jie aiškiai nurodo, kokio elgesio yra pageidaujama, arba nurodo, kokios yra galimos alternatyvaus elgesio galimybės, kai pageidaujamas elgesys yra priimtinas ir kai nurodymas yra pateikiamas mandagia neįsakmia kalba (Meis, Kashima 2017: 2). Vis dėlto, reikia turėti omenyje, kad šie tyrimai yra atlikti Vakarų kultūros šalyje, todėl gautos išvados nebūtinai yra tinkamos kitų kultūrų paaiškinimui. Svarbu paminėti ir tai, kad vėlesni tyrimai, daryti Vakaruose, iš dalies paneigė anksčiau nustatytas sąsajas (Meis, Kashima 2017: 2).

EMPIRINIS TYRIMAS KAZACHSTANE

Lyginamojoje perspektyvoje Kazachstanas yra itin įdomus atvejis formalios negatyvios socialinės kontrolės tyrinėjimams. Dėl istorinių, politinių ir kultūrinių aplinkybių šioje šalyje persipina komunistinė praeitis ir islamiškos kultūros vertybės, autokratinis sultanizmas ir demokratinės visuomenės apraiškos, stipri rusų kultūros ir kalbos įtaka bei atgimstantis kazachų kalbos ir tradicijų puoselėjimas. Tiriant viešuosius ženklus galima pastebėti, kad formali socialinė kontrolė šioje šalyje geriausiai gali būti paaiškinama remiantis išlikusiu komunistiniu hipernormalumu (Yurchak 2006), o griežtas viešosios erdvės estetikos kanonas gali būti interpretuojamas kaip sovietmečio tradicijų tąsa bei esamo režimo legitimumo palaikymo priemonė, paties režimo suvokiama kaip režimo legitimumo ir režimo pasiekimų įrodymas.

Norint suprasti autokratinės postkomunistinės socialinės tvarkos esmę ir paties tyrimo kontekstą, tereikėtų aprašyti vieną ganėtinai specifinį socialinį reiškinį – nudžiūvusios ar kitaip estetinį vaizdą praradusios viešųjų erdvių žolės dažymą žaliais dažais (žr. 2 pav.). Pagal šio reiškinio paplitimą nesunkiai galima būtų tipologizuoti ir politinius režimus, nes sunkiai būtų galima įsivaizduoti dažytą žolę miesto parkuose demokratinėse šalyse. Žolės dažymo praktika dažna ir kitose Vidurio Azijos šalyse, ji buvo dažna ir sovietmečiu, todėl žolės dažymas vietos gyventojų yra normalizuotas kasdienybės epizodas Kazachstane. Negalima būtų teigti, kad ši praktika nesulaukia kritikos, visgi, ji nėra gausi.

Kitas skiriamasis viešųjų erdvių bruožas yra ryškiais spalvomis dažyti cementiniai šaligatvių borteliai, cementinių laiptų dalys, kiti cementiniai šaligatvių elementai, tokie kaip gėlėms sodinti skirtos zonos. Dažnai šiems objektams dažyti naudojama to paties tono mėlyna spalva, aptinkama ir Baltarusijos viešosiose erdvėse (žr. 3 ir 5 pav.). Taip pat, tačiau jau baltai, yra dažomi parkų medžių kamienai (žr. 4 pav.). Pastarieji dažomi itin tiksliai, lygiai atitariant balta spalva dažytų kamienų aukštį. Ši griežta tvarka, kai žaliai dažoma žolė, mėlynai dažomi cementiniai gatvių elementai, baltai dažomi parko medžių kamienai, pakeičia viešąją erdvę,

2 pav. Žaliais dažais dažyta žolė, Turkestanas, miesto centras prieš Prezidento atvykimą, 2021. Nuotrauka iš asmeninio archyvo

3 pav. Mėlynai dažytos cementinių laiptų dalys. Aktau, miesto centras, 2021. Nuotrauka iš asmeninio archyvo

4 pav. Baltai dažyti medžių kamienai. Aktau, miesto centras, 2021. Nuotrauka iš asmeninio archyvo

5 pav. Mėlynai dažyti gatvės atitvarai ir daugiaaukščių namų fasadai. Aktau, 2021. Nuotrauka iš asmeninio archyvo

ją tarsi išrikiuoja griežto viešosios erdvės estetikos kanono paradui ir „įrėmina“ pageidautiną individų ir socialinių grupių elgesį joje.

Panašų kontroliuojantį viešųjų erdvių vaidmenį atlieka ir draudžiamieji viešieji ženklai. Jų stilistika, forma, dydis, gausa, tekstas ir vaizdas, spalva, taip pat pasirinktas „įvietinimo“ būdas daug pasako apie valdžios ir žmonių santykį visuomenėje. Tyrimo metu buvo fiksuota keletas ženklų „įvietinimo“ būdų. Tai gali būti pakabinama lentelė ant sienos ar ant grindų, įsmeigtas kuoliukas su lentele ar kelio ženklui prilygstantis objektas, pritvirtintas ant aukštos sijos. Kitas svarbus ženklų „įvietinimo“ dėmuo yra jų įkomponavimas erdvėje. Tyrimo metu buvo stebimos erdvės, kuriose draudžiamieji ženklai dominuodavo ir nustelbdavo objektus, kuriuos turėjo apsaugoti – draudė prie jų prieiti, juos liesti ar ant jų lipti (žr. 6–11 pav.). Centrinu objektu čia tapdavo pats ženklas, o ne objektas, kurį tas ženklas turėjo saugoti.

6 pav. „Po veją nevaikščioti!“, Astana, gėlynas miesto centre, 2020. Nuotrauka iš asmeninio archyvo

7 pav. „Draudžiama rauti gėles!“, Astana, miesto parkas, 2021. Nuotrauka iš asmeninio archyvo

8 pav. „Po veją nevaikščioti!“, Astana, miesto centras žiemą, 2020. Nuotrauka iš asmeninio archyvo

9 pav. „Branginkite ir saugokite!“, Aktau, uolų takas palei Kaspijos jūrą, 2021. Nuotrauka iš asmeninio archyvo

Viešoji erdvė nebepriklausydavo žmonėms, ji tapdavo parodomąja vizitine kortele, vienas atvejais tvarkinga ir gražia žiurint iš toli (ir nematant, kad žolė yra dažyta), kitais atvejais grožis atsiskleidavo tik iš labai arti, nes žvelgiant iš toliau, vaizdą užgoždavo didelio formato draudžiamieji viešieji ženklai.

Kaip ir dažytos žolės atveju, visi šie ženklai gali būti primami kaip normalios (arba normalizuotos) kasdienybės dalis. Jei ant suoliuko parašyta, kad reikia laikytis švaros (žr. 10 pav.), jis ir stovi tvarkingas, tačiau kartu ir labai grėsmingas, todėl didžiąją laiko dalį lieka labai vienišas. Ant akmens irgi niekas nelipa (žr. 11 pav.), o į gėlynus, kuriuose net ir žiemą, kai sniego yra virš kelių, puikuojasi draudžiantys veją mindžioti ženklai (žr. 6–8 pav.), nelabai drąsiai, bet pažiūrėti galima.

10 pav. „Laikykites švaros!“, Aktau, suoliukas miesto centre, 2021. Nuotrauka iš asmeninio archyvo

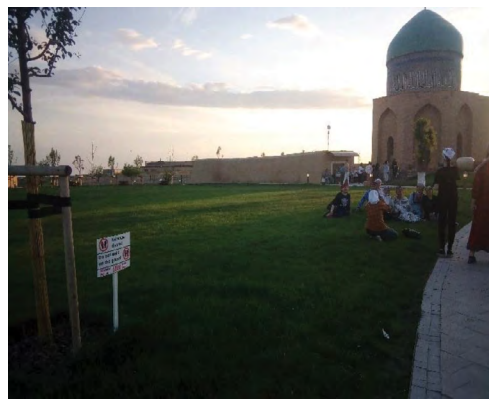
11 pav. „Ant akmens nelipti“, Astana, miesto parkas, 2020. Nuotrauka iš asmeninio archyvo

Kiek kitaip yra su draudžiančiais žolę mindyti ženklais, esančiais vejose miestų parkuose (žr. 12, 13 pav.). Nors ženklai lipti ant žolės draudžia ir numato pinigines baudas, šių taisyklių kartais yra nesilaikoma, nes egzistuoja nerašytos „taisyklių laužymo taisyklės“. Vis dėlto, su tokiais akivaizdžiais taisyklių laužymo pavyzdžiais tyrimo metu neteko daug susidurti. Dažniausiai ženklais draudžiamas elgesys buvo matomas ten, kur tokių ženklų nebūdavo.

Tekstinių ženklų tyrimui svarbi yra teksto kalbos fiksacija: kokia kalba ir keliomis kalbomis yra parašytas tekstas ženkle. Kazachstane yra plačiai vartojama rusų kalba, todėl didžioji dalis viešųjų ženklų, kuriuos pavyko pamatyti ir užfiksuoti tyrimo metu, buvo dvikalbiai – parašyti rusų ir kazachų kalbomis, tačiau buvo ir tokių, kurie buvo parašyti tik rusų kalba. Ženklai, kuriuose būtų naudojama anglų kalba, matomi ypač retai ir tik turistų labiausiai lankomose vietose. Vienas tokių anglų kalba parašytų ženklų, nurodančių konkrečią piniginę

12 pav. „Po žolę nevaikščioti!“, Turkestanas, miesto istorinis centras, 2021. Nuotrauka iš asmeninio archyvo

13 pav. Žmonės, sėdintys ant žolės šalia tai draudžiančio daryti ženkle, Turkestanas, miesto istorinis centras, 2021. Nuotrauka iš asmeninio archyvo

baudą už tvarkos nesilaikymą, buvo aptiktas istoriniame Kazachstano pietuose esančiame mieste Turkestane (žr. 14 pav.).

Viešieji ženklai, kaip formalios negatyvios socialinės kontrolės instrumentas, gali reglamentuoti ir drausti įvairiausių dalykus: negerti vandens iš fontanų ir juose nesimaudyti, nesispjaudyti prie parduotuvės, negroti muzikiniais instrumentais, nedainuoti ir nešokti kolektyvinių šokių upės pakrantėje ir nesimaudyti erškėtams auginti skirtame baseine (žr. 15–18 pav.).

Stebėjimo duomenys rodo, kad šie ženklai miestiečių yra suvokiami kaip skirti ne jiems / joms, bet atvykstantiems iš toli kaimo gyventojams. Taigi ženklai vietinių miestiečių yra „neutralizuojami“, jie nutolinami ir su jais nėra identifikuojamasi. Gyvenama „už sistemos“ būsenoje, kurią tirdamas sovietmetį aprašė A. Yurchakas (Yurchak 2006).

Kitas būdingas Kazachstano miestams bruožas, pastebėtas tyrimo metu, yra ženklų, draudžiančių vedžioti šunis, gausa. Šunys kaip naminiai augintiniai Kazachstane yra retas reiškinys. Žmonės šunų bijo ir tai yra kultūros nulemtas dalykas. Gatvėse naminius šunis pamatyti galima ganėtinai retai, bet formalios negatyvios socialinės kontrolės atributų – šunis vedžioti draudžiančių ženklų – yra gausu (žr. 19, 20 pav.).

Kita vertus, priemiestiniuose parkuose yra ženklų, kurių neaptiksi sostinės centre. Čia draudžiama šiukšlinti ir medžioti (žr. 21, 22 pav.). Bet čia nėra ir ženklų, draudžiančių mindžioti veją, taip pat neteko aptikti ženklų, draudžiančių vedžioti šunis.

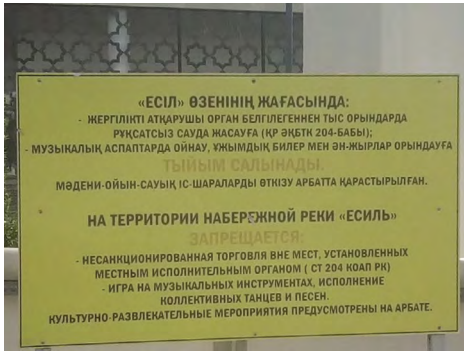
14 pav. „Do not walk on the grass!“, Turkestanas, miesto centras, 2021. Nuotrauka iš asmeninio archyvo

15 pav. „Fontanose maudytis draudžiama! Fontanų vandenį gerti draudžiama!“, Astana, miesto centras, 2020. Nuotrauka iš asmeninio archyvo

16 pav. „Nesispjaudyti!“, Astana, maisto prekių parduotuvė miesto centre, 2020. Nuotrauka iš asmeninio archyvo

17 pav. „Draudžiama nesankcionuota prekyba, draudžiama groti muzikiniai instrumentais, draudžiami kolektyviniai šokiai ir dainos“, Astana, tiltas per Esil upę, 2020. Nuotrauka iš asmeninio archyvo

18 pav. „Šiukšlių į baseiną nemesti! Maudytis draudžiama!“, Aktau, erškėtams auginti skirtas baseinas šalia Kaspijos jūros, 2021. Nuotrauka iš asmeninio archyvo

19 pav. „Vedžioti šunis ant vejos draudžiama!“, Astana, miesto parkas, 2019. Nuotrauka iš asmeninio archyvo

20 pav. „Vedžioti šunis ant vejos draudžiama!“, Astana, miesto centras, 2019. Nuotrauka iš asmeninio archyvo

21 pav. „Draudžiama pilti šiukšles“, Astana, parkas priemiestyje, 2021. Nuotrauka iš asmeninio archyvo

22 pav. „Medžioklė draudžiama“, Astana, parkas priemiestyje, 2021. Nuotrauka iš asmeninio archyvo

Apibendrinus, galima teigti, kad draudžiamieji ženklai stebėtose viešosiose erdvėse yra pasiskirstę netolygiai, o draudžiamas elgesys skirtingose miesto vietose skiriasi: dainuoti ir šokti kolektyvinių šokių negalima miesto krantinėje, skinti gėlių ir mindžioti žolės – miestų parkuose ir skveruose, spjaudyti draudžiama prie maisto parduotuvės, o medžioti negalima priemiesčio parke.

IŠVADOS

Formali elgesio viešosiose erdvėse socialinė kontrolė ir jos reguliavimas pasitelkiant viešuosius ženklus yra sudėtingas mokslinio tyrimo objektas, reikalaujantis ilgai trunkančių empirinių tyrimų. Įdomiausi rezultatai tikėtini atliekant lyginamuosius tyrimus. Šiame straipsnyje buvo siekiama pristatyti kelerius metus vykdytą etnografinį tyrimą Kazachstane, kurio metu buvo stebėtos ir fiksuotos viešosios erdvės ir elgesį jose reguliuojantys viešieji ženklai.

Apibendrinus tyrimo duomenis, galima teigti, kad stebėtuose Kazachstano miestuose tam tikrą elgesį viešosiose erdvėse draudžiančios taisyklės visuomenei yra pateikiamos griežtų tekstinių ir vaizdinių viešųjų ženklų pavidalu. Visuomenė šiuos ženklus dažniausiai priima kaip normalizuotą praktiką ir gyvena „už sistemos“ būsenoje. Žvelgiant iš šalies, kasdienį gyvenimą reglamentuojančių mikrolygmens formalių taisyklių gausa Kazachstane gali būti interpretuojama kaip patriarchalinio nepasitikėjimu grįsto valdžios ir žmonių santykio atspindys ir sovietmečio palikimas, kuris, persimaišęs su autoritarinio sultanizmo ir atgimstančių islamo tradicijų praktikomis, sukuria griežtai surikiuotą socialinę tvarką.

Gauta 2023 09 21

Priimta 2023 11 28

Literatūra

1. Adamus-Matuszyńska, A.; Dzik, P. 2017. *Tożsamość wizualna polskich województw, miast i powiatów. Identyfikacja, prezentacja, znaczenie*. Katowice, Toruń: ASP w Katowicach, Wydawnictwo Adam Marszałek.
2. Auffrey, Ch. 2022. 'The American Sign Museum: A Place for the Public and Signage Researchers to Understand the Past, Present and Future of Signage in the U. S.', *Interdisciplinary Journal of Signage and Wayfinding* 6(1): 31–36. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.15763/issn.2470-9670.2022.v6.i1.a111>
3. Denis, J.; Pontille, D. 2010. 'The Graphical Performance of a Public Space: The Subway Signs and Their Scripts', in *Urban Plots, Organizing Cities*, eds. G. Sonda, C. Coletta and F. Gabbi. London: Ashgate, 11–22.
4. Goodrich, P. 2014. 'Visiocracy. On the Futures of the Fingerpost', *Teoria e Critica della regolazione sociale/ Theory and Criticism of Social Regulation* 2(9): 11–38. Prieiga per internetą: <https://www.mimesisjournals.com/ojs/index.php/tcrs/article/view/177/134> (žiūrėta 2023 08 13).
5. Yurchak, A. 2006. *Everything Was Forever, Until It Was No More. The Last Soviet Generation*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
6. Knowles, C.; Sweetman, P. 2004. *Picturing the Social Landscape*. London and New York: Routledge.
7. Lemert, E. M. 1942. 'The Folkways and Social Control', *American Sociological Review* 7(3): 394–399. Prieiga per internetą: <https://www.jstor.org/stable/2085369> (žiūrėta 2023 09 08).
8. Mead, G. H. 1925. 'The Genesis of the Self and Social Control', *International Journal of Ethics* 35(3): 251–277. Prieiga per internetą: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/intejethi.35.3.2377274> (žiūrėta 2023 08 02).
9. Meis, J.; Kashima, Y. 2017. 'Signage as a Tool for Behavioral Change: Direct and Indirect Routes to Understanding the Meaning of a Sign', *PLoS ONE* 12(8): e0182975. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0182975>
10. Mohsen, R.; Sicklinger, A. 2017. 'Wayfinding Systems and Street Sign Design for the Public Streets and Pedestrian Areas of Egypt', *PAD. Design for Territories* 13(10): 192–209. Prieiga per internetą: <https://www.padjournal.net/new/pad-19-2020-december-vol-13-3/> (žiūrėta 2023 09 02).
11. Pantouvaki, S. 2011. 'The Visual and Social Semiotics of Toilet Signs in Greece', iš *Beyond Textual Literacy: Visual Literacy for Creative & Critical Inquiry*, ed. M. A. Drinkwater. Oxford: Inter-Disciplinary Press, 131–139.

12. Siniscalchi, G. 2014. 'Visual Legal Signs', *Teoria e Critica della regolazione sociale/Theory and Criticism of Social Regulation* 2(9): 51–56. Prieiga per internetą: <https://www.mimesisjournals.com/ojs/index.php/tcrs/article/view/179/136> (žiūrėta 2023 08 13).
13. Siniscalchi, G. 2019. 'Deontic Visual Signs. Between Normative Force and Constitutive Power', *Phenomenology and Mind* 17: 150–159. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.13128/pam-8033> (žiūrėta 2023 09 02).
14. Sonda, G.; Coletta, C.; Gabbi, F. (eds.). 2010. *Urban Plots, Organising Cities*. London: Ashgate. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.4324/9781315548746>
15. Soukup, B. 2016. 'English in the Linguistic Landscape of Vienna, Austria (Ellvia): Outline, Rationale, and Methodology of a Large-Scale Empirical Project on Language Choice on Public Signs from the Perspective of Sign-Readers', *Views* 25: 1–24. Prieiga per internetą: https://anglistik.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/i_anglistik/Department/Views/Uploads/Views_25_2016_Soukup_final_3.pdf (žiūrėta 2023 09 02).
16. Susini, M.; Sujaya, N.; Ana, I. W. 2021. 'Translation Alternatives of Indonesian Public Signs', *Theory and Practice in Language Studies* 11(9): 1034–1040. Prieiga per internetą: <http://dx.doi.org/10.17507/tpls.1109.08>
17. Valstybinė kalbos inspekcija (VKI). 2021. *Viešieji užrašai*. Prieiga per internetą: <https://vki.lrv.lt/lt/kalbos-patarimai/viesuju-uzrasu-tikrinimo-metodine-medziaga-reklamos-agentuoms-restoranu-kaviniu-ir-baru-kliniku-ir-grozio-salonu-savininkams-prekybos-centrams-ir-kitam-verslui-bei-savi-valdybiu-administracijoms> (žiūrėta 2023 08 22).

DIANA JANUŠAUSKIENĖ

Prohibitory Signs and Control of Public Space in Kazakhstan

Summary

This article draws upon the empirical research carried out in Kazakhstan between 2019 and 2022, which explored the role of public prohibitory signs in the regulation and control of behaviour in the public space. The methodological approaches of ethnography and visual sociology were applied in this research. In particular, non-participant observation, as well as documenting public spaces and prohibitory signs located in these spaces by taking photographs were employed.

In the article, visual data – photographs – are presented and analysed. This analysis is complemented by insights from the non-participant observation. The research finds that the abundance of micro-level formal rules regulating everyday life demonstrates a patriarchal mistrust-based relationship between the government and the people, yet this practice is normalised in the society.

Keywords: public prohibitory signs, formal negative social control, Kazakhstan